

Farska psezizma u znanstvenoj literaturi

Dužević, Tomislav Petar

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:569266>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za klasičnu filologiju
Prijediplomski studij grčkog jezika i književnosti

Tomislav Petar Dužević

Farska psefizma u znanstvenoj literaturi

Završni rad

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru

Odjel za klasičnu filologiju
Prijediplomski studij grčkog jezika i književnosti

Farska psefizma u znanstvenoj literaturi

Završni rad

Student/ica:

Tomislav Petar Dužević

Mentor/ica:

Izv. dr. sc. Nada Bulić

Komentor/ica:

Doc. dr. sc. Maria Mariola Glavan

Zadar, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Tomislav Petar Dužević**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Farska psefizma u znanstvenoj literaturi** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 10. listopada 2023.

FARSKA PSEFIZMA U ZNANSTVENOJ LITERATURI

Sažetak: U radu se prikazuje Farska psefizma kroz znanstvena istraživanja filologa, uz kratki osvrt na povijesni i društveno politički kontekst kao nadopunu epigrafskom i gramatičkom. Iz tog su razloga izdvojena važnija istraživanja koja predstavljaju psefizmu s filološkog i povijesnog aspekta kako bi se osvijetlio životni ambijent u gradu u kojem je psefizma i pronađena - u Starom Gradu na otoku Hvaru.

Ključne riječi: Hvar, Stari Grad, psefizma, grčki.

THE PHAROS PSEPHISMA IN ACADEMIC LITERATURE

Abstract: In this paper, philological research on the Pharos psephisma is presented. It is accompanied by an outline of the historical and socio-political context in which the psephisma was created, along with an epigraphic and grammatical outline. Thus, important research findings on the psefizma which review the topic from a philologica and historic aspect are presented, in order to bring to light the ambient of the city in which the psephisma was found, namely Stari Grad on the island of Hvar.

Key words: Hvar, Stari Grad, psephisma, Greek

Sadržaj

1. UVOD.....	3
2. GRCI NA OTOKU HVARU	3
3. STRATEŠKI USTROJ ANTIČKIH GRADOVA PREMA ARISTOTELU.....	4
4. URBANI KONCEPT GRADA FAROSA.....	4
5. FIZIČKI OPIS FARSKE PSEFIZME	5
7. POVIJESNI KONTEKST FARSKE PSEFIZME	6
8. DRUŠTVENO-POLITIČKI KONTEKST FARSKE PSEFIZME	7
9. ANTIČKA SVETIŠTA U KONTEKSTU FARSKE PSEFIZME.....	8
10. ZNANSTVENA ISTRAŽIVANJA FARSKE PSEFIZME	9
11. RAZLIKE U REKONSTRUKCIJI KOD BOCKHA I BRUNŠMIDA.....	10
12. ZAKLJUČAK.....	11
13. LITERATURA	13

1. UVOD

Ovaj se rad temelji na istraživanju relevantnih izvora koji objašnjavaju povijesni kontekst nastanka i filološki opis kamenog natpisa nađenog u Starom Gradu na otoku Hvaru pod imenom Farska psefizma. Natpis će se putem raščlambe rezultata dostupnih znanstvenih istraživanja prikazati kroz prizmu filologa koji na različite načine tumače i prevode sam tekst.¹ Pri tome će se neke od interpretacija važnih za razumijevanje samog teksta nastojati upotpuniti uklapanjem u povijesni kontekst samog natpisa i iznošenjem vlastitog prijevoda. Rad je podijeljen na dvanaest poglavlja. U drugom se poglavlju opisuje povijest grka na otoku Hvaru. U trećem se poglavlju razmatra strateški ustroj antičkoga grada prema Aristotelovim smjernicama. U četvrtom se poglavlju opisuje urbani koncept grada. U petom se poglavlju donosi fizički opis farske psefizme. U šestom se poglavlju opisuju povijesni uvjeti nastanka psefizme, a u sedmom, osmom i devetom poglavlju povijesni, društveno-politički i religijski kontekst, kako se iščitavaju iz farske psefizme. U desetom se poglavlju donosi pregled znanstvenih istraživanja farske psefizme. U jedanaestom se poglavlju uspoređuju Bockhova i Brunšmidova rekonstrukcija i interpretacija teksta psefizme. U dvanaestom se poglavlju iznose zaključne misli.

2. GRČI NA OTOKU HVARU

Diodor Sicilski, povijesni izvor koji je u svojem djelu *Povijesna knjižica* (Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη) opisao povijest Sredozemlja, a koji je ujedno i važna referenca za istraživanje antičke ostavštine i povijesti otoka Hvara, odnosno Staroga Grada, a nekadašnjeg Farosa, bilježi (Diod. XV., 13,4): „Parani su prema nekom proročanstvu odaslali naseljenike u Jadran i stekli na njemu otok Faros, a zajedno je to s njima izvršio tiranin Dionizije („συνπράξαντος αὐτοῦς Διονυσίου τοῦ τυράννου“ „zajedno sa njima je to učinio vladar Dionizije“).² Grčku koloniju utemeljenu u samom dnu duboke starogradske uvale osnovali su dakle, kako to Diodor navodi, kolonisti sa otoka Para.³ Ondje su Parani godine 384 g. pr. Kr. u jeku 99. olimpijade održane kod Elejaca bedemima uz obalu opasali grad dopustivši barbarima da nastave živjeti na otoku. No suživot doseljenika sa Para i barbara nije trajao zadugo, te su barbari nezadovoljni kolonistima uputili poziv Ilirima koji su zatim napadali Faros i time pobili mnoštvo Grka. Ipak, Faros je nastavio egzistirati tako što je zapovjednik Dionizije Sirakuški poslao po pomoć na otok Issu (Vis) nakon čega su Grci troveslarkama uspostavili mir na otoku pobivši oko pet

---

¹ Graffney, Kirigin, Petrić, Vujnović, 1997: 1–3.

² Jeličić Radonić, Katić, 2015: 11. Napomena: svi su prijevodi grčkog teksta vlastiti.

³ Jeličić Radonić, Katić, 2015: 11.

tisuća barbara.⁴ To je početak rađanja važnog pomorskog središta u Jadranskom moru na kojeg je navalila i rimska sila 219. g. pr. Kr. osvojivši grad i time natjeravši stanovnike Farosa na poslušnost rimskoj velesili što je bio uvjet za nastanak Farske psefizme.

3. STRATEŠKI USTROJ ANTIČKIH GRADOVA PREMA ARISTOTELU

Što se tiče izgradnje i utemeljenja grčke kolonije Farosa, možemo reći kako arhitekti i građevinari samog grada Farosa nisu posve poslušali savjete koje im je Aristotel ponudio u svojoj knjizi Politika (Πολιτικά), a jedan od tih savjeta jest da se grad mora zbog sigurnosti od barbarskih napada te zbog obilja i stalnog pristizanja namirnica graditi na trgovačko-strateškom području, jer kako kaže Aristotel: „Misli se da je kontakt sa strancima, odgajanim pod drugim zakonima, štetan za dobar zakonski poredak kao i veliko stanovništvo obrazovano od gomile trgovaca koji putuju i dolaze morem.“⁵ Doduše, opširan je kontekst zbog kojeg Aristotel dolazi na temu strateškog utemeljenja grada, no izvjesno je iz njegovog filozofskog opusa kako je za ustroj grada u kojem građani teže sreći i striktnom uređenju potrebno stvar razložiti do najsitnijeg detalja. Stoga je jasno zašto Aristotel navodi i strateški položaj grada koji odgovara i strateškom položaju samog Farosa. Možemo ustvrditi kako je grad nastao na izvrsnom području ako ga promatramo kao pomorsko središte i križište trgovačkih puteva. Zaključno treba reći kako je Faros upravo prema Aristotelovom ustroju zajednice bio izrazito povoljan grad za realizaciju Aristotelovog pojma zajednice, od osnovnih potreba kao što su hrana i voda do mogućnosti dopremanja različitih dobara nužnih za civilizirani život. U tom se smislu Faros može promatrati gotovo paradigmatički.⁶ Iz Farske psefizme, direktno možemo uvidjeti važnost obrađivanja zemlje za koju je izaslanstvo izričito tražilo da se omogući daljnje obrađivanje zemlje građanima unatoč rimskoj okupaciji:

[ὁ Φαρίων δῆμος ἀβλα] –
βῆ τὴν τε πόλιν ἔξει καὶ τὴν χώραν καὶ τό] –
πων ἐφ' ἐτέρων καρπί[σ]εται.⁷

(Faroski narod želi imati neoštećen grad i zemlju, te bi na drugim mjestima uživali plodove).

4. URBANI KONCEPT GRADA FAROSA

Urbana struktura u svom dovršenom izgledu ima uzor u dobro poznatoj helenističkoj strukturi gradova koja se da pratiti u kontinuitetu na mnogim primjerima.⁸ Početak same

---

⁴ Isto: 11–15.

⁵ Aristotel. 1970: 230.

⁶ Isto: 232.

⁷ Graffney, Kirigin, Petrić, Vujnović, 1997: 240.

⁸ Jeličić Radonić, Katić: 101.

urbanizacije grada Farosa započeo je netom nakon obrane grada i konačnog protjerivanja dotadašnjeg ilirskog stanovništva koji su otežavali dugoročno nastanjivanje grčkih kolonista, no uz pomoć Grčke kolonije sa Visa Iliri na otoku Hvaru padaju u drugi plan.⁹ Zatim Grci počinju sa urbanim uređenjem Farosa, a o strukturi uređenja i grčkom načinu izgradnje grada svjedoči i Aristotel u svojoj glasovitoj knjizi pod naslovom Politika (Πολιτικά).¹⁰ U istoimenoj knjizi Aristotel tumači kako je za zdravlje građana važno nekoliko segmenata, a od kojih se za Faros paradigmatično odnosi onaj prema kojem su Grci Faros izgradili tako da je okrenut prema istoku i vjetrovima koji pušu sa istoka, odnosno prema ravnici, danas poznatoj kao Starogradsko polje.¹¹ Stoga je važnost urbanizacije grada Farosa i njezina iznimno uspješna realiziranost vidljiva još i danas kako su pokazala arheološka istraživanja.¹²

5. FIZIČKI OPIS FARSKE PSEFIZME

Farska psefizma antički je natpis pisan u dva ulomka na kamenoj ploči, a datira se oko godine 240. pr. Kr.¹³ Drugi dio kamene ploče je vapnenački, visine 0.46cm, širine 0.30cm, te debljine 0.12cm.¹⁴ Kako smo već napomenuli psefizma sadrži dva ulomka, koji se u literaturi uobičajeno označavaju A i B, a u ovom radu ćemo se posebno osvrnuti na ulomak B koji je i znatno bolje očuvan od ulomka A. Na oba ulomka visina slova je između 10 i 12 mm, ali se razmak od osi do osi razlikuje, odnosno na prvom (A) je od 12 do 15mm, a na drugom (B) od 15 do 18mm, što znači da su na drugom ulomku slova razmaknutija.¹⁵ Ulomak B Farske psefizme pronađen početkom 19. st. i zbog oštećenja nekih dijelova ploče revizija je obavljena naknadno tek 1935. godine od strane Luisa Roberta koji je ustanovio kako je osnovna nakana samog teksta uputiti trojicu izaslanika iz razrušenog grada Farosa u matični grad Paros kako bi od proročišta u Delfima zatražili pomoć bogova. Naime, do navedene revizije vjerovalo se da tekst govori farskoj skupštini koja iskazuje čast poslanicima nekog drugog nepoznatog grada.¹⁶ Luis Robertova teza jest da ulomak B predstavlja dokument ne grada Para, već Farosa. Isprva je ulomak B bio u posjedu Petra Nizitea, odnosno vlasnika Tvrdalja (dvorca Petra Hektorovića). P. Niziteo je sam tekst sa ploče poslao u Berlin Augustu Philipu Bockhu, a ovaj ga je zatim uvrstio u *Corpus inscriptionum Graecarum* pod brojem 1837b.¹⁷, a tek se 1905. godine u blizini

---

⁹ Isto: 35.

¹⁰ Isto: 101.

¹¹ Aristotel. 1984: 2003: 404–405.

¹² Jeličić Radonić, Katić, 2015: 102–103.

¹³ Graffney, Kirigin, Petrić, Vujnović, 1997: 237.

¹⁴ Brunšmid, 1998: 29.

¹⁵ Marohnić, 2016: 51.

¹⁶ Graffney, Kirigin, Petrić, Vujnović, 1997: 237.

¹⁷ Marohnić, 2016: 49.

dvojne crkve sv. Ivana u Starom Gradu otkrio fragment kamene ploče koju je L. Robert povezao sa ulomkom B.¹⁸ Tako je ova naknadno pronađena ploča dobila naziv ulomak A, a prethodna ulomak B. Danas ulomak B nije više u privatnom vlasništvu već je sastavni dio antičke zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu, dok se s druge strane ulomak A nalazi u zbirci Dominikanskog samostana sv. Petra Mučenika u Starom Gradu.¹⁹

6. POVIJESNI UVJETI NASTANKA FARSKE PSEFIZME

Godine 219. pr. Kr. važna grčka kolonija Pharos doživljava snagu rimske vojske koja osiguravajući mir na istočnom dijelu Jadranske obale početkom Drugog punskog rata ruši zidine dobro utvrđenog antičkog grada, čime vođu Farana Demetrija Farskog tjera u bijeg prema Makedoniji pod vodstvom Filipa V. Taj je grad nakon rimske invazije unatoč porušenim mnogim objektima i zidinama, ostao svojom plodnom i uredno parceliziranom zemljom prigodan za život. Tako su novi vladari Pharosa, Rimljani dopustili poraženoj grčko-ilirskoj vojsci, a tako i onima koji nisu prisustvovali bitkama da se skrase u gradu obnavljajući ga pod uvjetom poštivanja *pax romana*.²⁰ O rimskom dopuštenju obnove Farosa svjedoči nam poznata Farska psefizma u kojoj se spominju trojica izaslanika koji na matičnom otoku u Egejskom moru, naime Paru trebaju potražiti pomoć i savjet iz Delfskog svetišta kako bi uz njihovu pomoć uspješno obnovili grad i u novom rimsko-grčkom ambijentu pripremili grad pogodan za život.²¹ U spomenutoj psefizmi očituju se elementi tadašnjih društveno političkih odnosa uređene grčke kolonije Pharosa kao i diplomatska razvijenost Grčkih gradova.²² Zato će se u radu uznastojati oživjeti ili barem ukazati na važnost tog kamenog natpisa koji nam pruža uvid u život tadašnjih stanovnika otoka Hvara, a tako i njihovo održavanje komunikacije s matičnim otokom Parom koji je od Hvara udaljen 700 nautičkih milja.

7. POVIJESNI KONTEKST FARSKE PSEFIZME

Nakon poraza kraljice Teute i ardijejskog kraljevstva koji su do 229. g. pr. Kr. vladali gradom Farosom, na vlast dolazi Demetrije Faranin koji je prema hrvatskom povjesničaru i arheologu Grgi Novaku „prvi hvarski diplomat.“ Budući da je rimski imperij već u to vrijeme stasao u jednu od vodećih sila ne samo na Apeninskom poluotoku nego i šire, rimski se interes

---

¹⁸ Graffney, Kirigin, Petrić, Vujnović, 1997: 237.

¹⁹ Marohnić, 2016: 49.

²⁰ Jeličić Radonić. 1995: 40.

²¹ Graffney, Kirigin, Petrić, Vujnović, 1997: 237.

²² Jeličić Radonić. 1995: 35–37.

proširio i na jadransku obalu i otoke, pa tako i na grad Faros što je spletom i razvojem povijesnih okolnosti posljedično dovelo do nastanka Farske psefizme. Drugi ilirski rat²³ između Rima i Demetrija Farskog rezultirao je pobjedom Rima čijom je flotom zapovijedao Lucije Emilije Paul. Nakon što su Rimljani porazili Demetrija, te neke dijelove grada razorili, dozvolili su stanovnicima Farosa da nastave obitavati u gradu ali, dakako, u nadležnosti Rima. Stoga je Farski narod izglasao delegaciju koja se trebala uputiti na matični otok Par s ciljem da zatraže pomoć i savjete u Delfskom proročištu o tome kako nastaviti živjeti u gradu kojeg su osvojili rimski osvajači.²⁴ Pritom, iako je zbog mnogih oštećenja kamenog natpisa i naknadnog klesanja iznimno zahtjevan posao rekonstruirati svaku riječ u natpisu, potpuno je bjelodano da se poznavajući društveno-politički protokol grčkog naroda može onda i jasno ustanoviti društveno-politički kontekst Farske psefizme. Najkraće rečeno, radi se o upitu Farskog vijeća koji odgovore traži od proročišta u Delfima. Tome u prilog ide spominjanje imena dužnosnika navedenog poslanstva („ὁ ἀρχός και ὁ γραμματεὺς“ „dužnosnik polisa i zapisničar“), te spominjanje kako vijeća tako i skupštine („ἡ βουλή και ὁ δημοσ“ „skupština i narod“).²⁵

8. DRUŠTVENO-POLITIČKI KONTEKST FARSKE PSEFIZME

Od iznimne nam je važnosti sama rekonstrukcija teksta kako bi se dobio jasan uvid u sami ustroj polisa, odnosno grada. Naime, u tekstu se spominju zapisničar i tajnik (τοὺς πρεσβευ][τὰς και τὸν γραμματῆ), a još važniju političku ulogu od njih imao je arhont, dužnosnik koji se također eksplicitno spominje u natpisu. Iz spomena navedenih članova političkog ustroja Farosa može se zaključiti da se radilo o gradu koji je imao razvijeni administrativni ustroj, a o čemu nam također svjedoči postojanje kako vijeća tako i narodne skupštine.²⁶ Donosimo dio teksta Farske psefizme u kojem se jasno navode spomenuti dužnosnici političkog života u Farosu:

·καλέσαι δὲ τοὺς ἄρχον] -
 [τας] ἐπὶ τὰ ἱερα εἰς τὸ πρυτ[ανεῖον τοὺς πρεσβευ]
 [τὰς και τὸν γραμματῆ και [τους ἤκοντας μετ' αὐ] –
 [τῶν ἀνδρας πάντας.²⁷

(ta neka na obred u Pritanej pozovu arhonti kako ambasadore tako i tajnika, te sve ljude pridošle s njima)

Jasno se stoga može zaključiti kako je neposredno nakon rimskog osvajanja grada Farosa ostala i dalje aktivna politička elita koja je prema dopuštenju rimske vlasti sastavila stanoviti natpis iz

²³ Graffney, Kirigin, Petrić, Vujnović, 1997: 6.

²⁴ Kirigin, 2003: 26.

²⁵ Jeličić Radonić. 1995: 40.

²⁶ Jeličić Radonić. 1995: 40.

²⁷ Graffney, Kirigin, Petrić, Vujnović, 1997: 240.

kojeg je očigledno postojanje i funkcioniranje gradskog vijeća i skupštine, odnosno iščitavaju se one ličnosti koje imaju dužnost otići na matični otok Par, te u Delfsko svetište od kojeg trebaju saznati kakve mjere poduzimati budući da su se našli u situaciji poraženih u ratu za Faros.²⁸

9. ANTIČKA SVETIŠTA U KONTEKSTU FARSKE PSEFIZME

Po svemu sudeći, matični otok kolonizatora otoka Hvara, odnosno starogradskog zaljeva jest jedan od važnijih otoka tadašnjeg antičkog svijeta. Prije svega otok Par je poznat po proizvodnji maslina, vina ali i žita, prema čemu je slovio za jednog od važnijih jonskih otoka. Također, kako to navodi Marin Zaninović, istoimeni otok je također bio poznat po proizvodnji mramora i kamenolomima.²⁹ O izrazitoj važnosti otoka Para svjedoči i kult određenih božanstava koji su prenošeni i na otok Hvar, odnosno u grad Faros. Poseban značaj pridavan je Dionizu, posvjedočena je povezanost grada Para sa 6 km udaljenim gradom Naksosom, a o važnost kulta boga Dioniza svjedoči i činjenica da su njegov lik iskazivali na kovanicama i amforama.³⁰ Stoga, uopće ne čudi to što se i u gradu Farosu štovao kult Dioniza, budući da se radi o kolonizatorima pridošlima upravo sa onog otoka na kojem se Dioniz i štovao. S obzirom na to kako se odvijao urbani život u grčkim polisima, nameće se pitanje da li je i u Farosu postojalo možda svetište, hram ili kazalište što bi tek trebalo eventualno arheološki dokazati. Pri tome je otegotna okolnost što se rušenjem Farosa i njegovih zidina mnogo ruševina i kamenih gromada koristilo za izgradnju kršćanskih crkava i zvonika.³¹ No, ovdje je važno pokazati eksplicitno spominjanje Delfskog svetišta u koje je i poslano izaslanstvo Farosa, što predstavlja direktnu potvrdu važnosti štovanja antičkih bogova. Stav da je od krucijalnog značaja mišljenje Delfskog proroštva pokazuje slijedeći dio natpisa Farske psefizme:

ἐλέσθαι δὲ [καὶ θεοοπρότους ἐκ τῶν]
πολιτῶν ἄνδρας ἕξ εἰς Δελφούς - - - καὶ ἐξεῖ –
ναὶ τῶι βουλομένῳ καὶ -----
τας πρῆσβεῦσαι εἰς Δελ[φούς · ἐρωτᾶν δὲ τὸν θε] –
ὄν τίνι θεῶν ἢ θεᾶι θύων [ὁ Φαρίων δῆμος ἀβλα] –
βῆ τὴν τε πόλιν ἕξει κα[ὶ τὴν χώραν καὶ τό] –
πων ἐφ' ἐτέρων καρπί[σ]εται -----
Χρῆθ[εός]
Πραξιέπη πέμπειν Πά[ριον].³²

(pitati boga kojem
od bogova ili božici žrtvujući [Faroski narod
želi imati neoštećen grad i zemlju], te bi

²⁸ Kirigin, Marin. 1989: 164–165.

²⁹ Zaninović. 1996: 120.

³⁰ *Isto*.

³¹ *Isto*. 123.

³² Graffney, Kirigin, Petrić, Vujnović, 1997: 240.

na drugim mjestima uživali plodove -----
Želi bog
(Praksiepa poslati Farošanima.)

Navedeni dio teksta Farske psefizme govori o Delfskom odgovoru izaslanstvu koji je u to proročište došao po savjete kako se odnositi prema situaciji u kojoj više Grci ne drže pod svojom kontrolom Faros, nego je kao što smo to već rekli, pao u pod rimsku vlast. Može se zaključiti kako su stanovnici Farosa pod rimskom opsadom grada strahovali od uništenja tradicije koja ponajprije označava štovanje domaćih bogova. Izgleda ipak da su Grci nastavili štovati svoje bogove unatoč rimskoj invaziji, te da dionizijski običaji pod rimskom vlašću nisu oslabili.³³

10. ZNANSTVENA ISTRAŽIVANJA FARSKE PSEFIZME

Za neka od najznačajnijih zapažanja, tumačenja i interpretiranja samog natpisa Farske psefizme zaslužni su ponajprije dr. Josip Brunšmid, epigrafičar i arheolog rođen u Vinkovcima 10. prosinca 1958. godine. Brunšmid je u svojem kapitalnom djelu „Natpisi i novac grčkih gradova u Dalmaciji“ pružio bogatu razradu same Farske psefizme, te je ujedno i interpretirao grčki tekst. U ovome radu se na više mjesta referiram na ovog autora ponajprije zbog detaljno opisanih odstupanja u reinterpetaciji teksta.³⁴ Zatim je u ovom pregledu potrebno navesti lijepu razradu samog osnivanja grčke kolonije na otoku Hvaru u kojoj se spominje ne samo Farska psefizma nego općeniti donosi prikaz Farosa kao kulturno – političke i pomorski važne grčke kolonije. U njoj autorice Jasna Jeličić Radonić i Miroslav Katić slikovito navode kronološki razvoj Farosa od samog doseljenja Grka pri čemu ne samo da se navode povijesni izvori o osnivanju kolonije Parana nego i arheološka istraživanja u jugoistočnom dijelu grada, fortifikacijska i stambena arhitektura Farosa, planiranje grada i formiranje novog urbanizma Farosa, rane emisije farske kovnice i htonska božanstva na novcu Farana, te tragovi rane keramičke proizvodnje i radionica purpura.³⁵ Treba nadalje navesti još jedno važno djelo koje je korišteno u ovome radu - Projekt Jadranski otoci, čiji su autori Vincent Gaffney, Branko Kirigin, Marinko Petrić i Nikša Vujnović; sam je projekt nastao zaslugom Branka Kirigina koji je zbog unaprjeđenja i obogaćivanja projekta okupio navedene koautore i time upotpunio samo istraživanje i interpretiranje grčkog teksta sa Farske psefizme.³⁶ Potrebno je na kraju poglavlja napomenuti kako ovim kratkim pregledom nisu iscrpljeni svi izvori koji govore o Farskoj

---

³³ Zaninović, 1996: 124.

³⁴ Brunšmid, 1998: 7–11.

³⁵ Jeličić Radonić, Katić: 10–11.

³⁶ Graffney, Kirigin, Petrić, Vujnović, 1997: 1–3.

psefizmi. Između ostalog u radu se oslanjamo na još neke važne filologe poput Augusta Bockha na kojeg se i Brunšmid uglavnom referira ali i kojeg ispravlja u tumačenju samog teksta što će u kasnijem poglavlju biti detaljnije razrađeno, Nadalje, navodimo i J. Bousqueta i L. Roberta uglavnom kao rekonstruktore prijevoda samog teksta u knjizi Projekt Jadranski otoci. U odabiru literature pokušalo se izdvojiti i naglasiti ona znanstvena istraživanja koja smatramo bitnom podlogom za razumijevanje kako Farske psefizme tako i njenog društveno – političkog konteksta.

11. RAZLIKE U REKONSTRUKCIJI KOD BOCKHA I BRUNŠMIDA

U ovom poglavlju referiramo se isključivo na različita tumačenja pojedinih dijelova teksta od strane dvojice istaknuti tumača Farske psefizme. Dakle razlike u rekonstrukciji koje se u nastavku navode temelje se na tekstu kojeg donosi Brunšmid.³⁷ Upravo donosimo Bockhov doprinos tekstu Farske psefizme. Naime, Bockh je uvidio kako u petnaestom redu nedostaje čak šesnaest slova čijom je nadopunom ponudio puno čitanje navedenog redka. Radi se o desnom dijelu redka [καθάπερ τῆι βουλῆι] („po čemu odlukom“).³⁸ Josip Brunšmid se svojim tumačenjem teksta djelomice udaljio od Bockheove nadopune, a te je razlike izložio na vježbama epigrafskog seminara u zimskom semestru 1892/93.³⁹ Naime na desnoj strani sedmog redka gdje Bockh čita ὁμο[ίως δὲ... („a jednako“), Brunšmid navodi ὁμόσαι δὲ („zakuni se“).⁴⁰ Zatim, u osmom redu gdje Bockh čita τον γραμ[ματη παρα τον χρόνον π[άντα („tajniče svezremenski“), Brunšmid navodi τὸν γραμμ[ατῆ διαφυλάξειν πάντα („tajnik će sve sačuvati“).⁴¹ U devetom redu Bockh navodi εως αν παρεπιδημ[ωσι, εστιατω η βουλη και] („dok obznanite, ognjište i vijeće i“), a Brunšmid pak navodi ἕως ἂν παρεπιδημ[ῶσιν ἂ ἐψηφίσαιτο ὁ δῆμος („dok se ne obznani ono što je izglasao narod“).⁴² U trinaestom redu Bockh navodi τους αρχο[ντας ταδε τ]α εψηφισμένα ημιν εν („narod je odlučio da arhonti ono što je izglasano nama u“), dok Brunšmid navodi τους ἄρχον[τας τ]ὰ γρά[μματα („vođe zakone“).⁴³ Također, Bockh u sedamnaestom redu navodi ἕξ ε[ἰς Δελφους και ἐξεῖναι („njih šest u Delfe i izaći“), a Brunšmid ὡς ἕξ ἐ[περωτήσοντας και ἐξεῖναι („tako njih šest koje će upitati i izaći“), potom Bockh u osamnaestom redu nadopunjava κατ[άγειν τους αιρεθέντας („oni koji su zauzeti da vode“), a Brunšmid u skladu s rekonstrukcijom L. Roberta i nadopunom J. Bousqueta

---

³⁷ Brunšmid, 1998: 30

³⁸ Brunšmid, 1998: 29.

³⁹ Isto: 29.

⁴⁰ Isto: 30.

⁴¹ Isto: 30.

⁴² Isto: 30.

⁴³ Isto: 30.

osamnaesti red ostavlja nedovršenim navodeći κατ[.....]⁴⁴ No jedina razlika između rekonstrukcije L. Roberta i nadopune J. Bousqueta jest u tome što oni u osamnaestom redu navode και ----- („i“)⁴⁵ Potom, Bockh u dvadesetom redu gdje stoji Φαρίων („Parana,“) tvrdi da je moguće zamijeniti sa θύων („žrtvujući“). Također u dvadeset i prvom redu Bockh navodi εξει κα[λώς οικούσαν και κο]πων [σ]φετέρων καρπ[ὸ]ν δρ]έψονται („imat će dobro situiran grad i njihovih sjeća plodove će brati“), a Brunšmid navodi εξει κα[ὶ ἐνταῦθα και τόπων ἐφ' ἐτέρων καρπί[σ]εται... („imat će ovdje i na drugim mjestima će se brati“)⁴⁶ Pritom je zanimljivo naglasiti kako se u dvadeset i prvom redu od navedene razlike uočava još jedna prema rekonstrukciji L. Roberta, gdje on navodi εξει κα[ὶ τὴν χώραν και τό]πων ἐφ' ἐτέρων καρπί[σ]εται („imat će i zemlju i na drugim mjestima će se brati“).⁴⁷ Brojna su dakle odstupanja kod različitih autora od čega su ovdje navedena samo istaknuta. Kako smo već upozorili, oštećenja samog kamenog natpisa na pojedinim mjestima tolika su da znatno otežavaju rekonstrukciju teksta, što je izvor različitim mišljenjima kod iščitavanja, razumijevanja i prijevoda same Farske psefizme.⁴⁸

12. ZAKLJUČAK

Farska psefizma kameni je natpis datiran oko 240. pr. Krista a govori o upućivanju izaslanstva iz grada Farosa na matični otok Paros s ciljem da potraže pomoć i savjet iz Delfskog svetišta za obnovu svoga grada i života u njemu u novonastalom rimsko-grčkom ambijentu nakon rimskoga zauzeća grada. S obzirom na loše stanje očuvanosti natpisa, filološki su problemi s kojima se suočavaju interpretatori njezinoga teksta vrlo brojni. Oštećenja kamenog natpisa na pojedinim mjestima su tolika da znatno otežavaju rekonstrukciju teksta, što je posljedično izvor različitih čitanja, razumijevanja i prijevoda teksta psefizme. Brojna odstupanja kod različitih autora, kako je pokazala usporedna analiza Bockhove i Brunšmidove interpretacije, govore o tome da još uvijek nema usuglašenosti oko njezinoga teksta.

Iako je tekst kao cjelina i danas predmetom znanstvene diskusije, neosporno je čitanje pojedinih riječi političkog i administrativnog značenja, poput tajnika, zapisničara, vijeća, skupštine. To je važan dokaz administrativnog ustroja i funkcioniranja Farosa u vrijeme nastanka psefizme iz kojega se vidi da je Faros funkcionirao i bio uređen poput drugih grčkih gradova u matici zemlji. Posebno se zanimljivim pokazao i odnos Farosa s matičnim gradom

---

⁴⁴ Isto: 30.

⁴⁵ Graffney, Kirigin, Petrić, Vujnović, 1997: 240.

⁴⁶ Brunšmid, 1998: 30.

⁴⁷ Graffney, Kirigin, Petrić, Vujnović, 1997: 240.

⁴⁸ Brunšmid, 1998: 31.

gdje ovaj natpis posvjedočuje, unatoč udaljenosti, čvrste duhovne veze s dalekom starom domovinom i pripadnost istom kultu. Nadalje, imajući u vidu okolnosti nastanka, iz psefizme se iščitava i položaj grada u odnosu prema novom gospodaru, Rimu u vrijeme rimske ekspanzije koji dozvoljava odlazak izaslanstva, ako je ponuđena interpretacija pouzdana. O kulturno – političkim i društvenim koncepcijama koje su krasile tadašnji grad novija arheološka iskopavanja i znanstvena istraživanja zasigurno će imati još štošta za reći.

13. LITERATURA

- Aristotel. 1970. *Politika*. Beograd: Kultura Beograd.
- Brunšmid, Josip. 1998. *Natpisi i novac grčkih gradova u Dalmaciji*. Priredila i prevela s njemačkog jezika Maja Bonačić Mandinić. Split: Književni krug.
- Gaffney, Vincent. Kirigin, Branko. Petrić, Marinko. Vujnović, Nikša. Čače, Slobodan. 1997. *Projekt Jadranski otoci: Veze, trgovina i kolonizacija 6000 pr.K. – 600 god. Svezak 1: Arheološka baština otoka Hvara, Hrvatska*. Engleska: Tempus reparatum.
- Jeličić Radonić, Jasna. Plančić, Biserka Rauter. 1995. Izložba *Pharos – Antički grad, Antički Stari Grad*. Lektorirao Božidar Stančić. Split: Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Glavno povjerenstvo, Muzejsko galerijski centar Zagreb.
- Jeličić Radonić, Jasna. Katić, Miroslav. 2015. *Faros, osnivanje antičkog grada*. Split: Književni krug.
- Kirigin, Branko. 2003. *Faros, Arheološki vodič*. Prevela na hrvatski Eva Vojnović. Stari Grad: Centar za kulturu.
- Kirigin, Branko. Emilio, Marin. 1989. *Arheološki vodič po srednjoj Dalmaciji*. Split: Logos.
- Marohnić, Jelena. 2016. "Paleografska obilježja i diplomatska struktura farske psefizme i parskog reskripta." *Latina et Graeca* 2 (30): 49–70.
- Senc, Stjepan. 1988. *Grčko – hrvatski riječnik*. Zagreb: ITRO Naprijed.
- Zaninović, Marin. 1996. *Od Helena Do Hrvata*. Zagreb: Školska knjiga.